

УДК 81'367.33

Савченко А. Л.

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУКЦІЙ ЛОКАТИВНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

У статті описано варіанти складнопідрядних речень, які поєднані семантичним значенням місцеположення. Проаналізовано конструктивні особливості займенниково-співвідносних, присубстантивних, з'ясувальних локативних складнопідрядних речень, виявлено їх загальні та відмінні риси.

Ключові слова: гнучкість структури, граматичні обмеження, семантична співвіднесеність.

Савченко А. Л. Особенности конструкций локативных сложноподчинённых предложений. – Статья.

В статье описаны варианты сложноподчинённых предложений, которые объединены семантическим значением местоположения. Проанализированы конструктивные особенности местоименно-соотнесительных, присубстантивных, изъяснительных локативных сложноподчинённых предложений, выявлены их общие и различные черты.

Ключевые слова: гибкость структуры, грамматические ограничения, семантическая соотнесённость.

Savchenko A. L. The features of constructions of locative complex sentences. – Article.

The variants of complex sentences which are incorporated the semantic meaning of location are described in the article. The structural features of pronominal-correlative, presubstantive, explanatory locative complex sentences are analyzed, their general and different lines are exposed.

Key words: flexibility of structure, grammatical limitations, semantic correlated.

Звертаючись до раніше опублікованих робіт і до тих досліджень, які з'явилися нині, де узагальнено представлені види складнопідрядних локативних речень, ми переконалися, що питання про їх систематизацію, опис і аналіз залишається відкритим.

Наприклад, І. Р. Вихованець розподіляє їх на три типи: детермінантні складнопідрядні речення місця, придієслівні локативні складнопідрядні речення й адвербіальні складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу симетричної структури [4, 328-338]. У роботі Н.І. Формановської «Стилістика складного предложения» йдеться про те, що просторові відношення у складних реченнях представлені бідніше, ніж у простих [10, 96]. Автор оглядово пред'являє наявні в системі складнопідрядних речень конструкції, що оформлюються сполучними словами *где, куда, откуда* (в українській мові відповідно це будуть *де, куди, звідки (відкіля)*). Увага акцентується, головним чином, на займенниково-співвідносних реченнях. Професор Р.О. Христіанінова у своїй статті упорядковує вже досліджені конструктивні, семантичні, інформативні і прагматичні межі складнопідрядних локативних речень і описує їх за принципом: центр-периферія [9, 348]. У дисертаційному дослідженні автор М.В. Арделян спробувала виявити й описати особливості формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної організації просторово-ототожнювальних речень, окреслити межі цього типу й визначити його місце в класифікації складнопідрядного речення сучасної української мови [9]. В. Гладров знайомить із загальною концепцією функціонального аналізу складнопідрядних речень [5, 254-267].

Матеріал вказаних вище досліджень і багато інших, на нашу думку, є спірним, потребує серйозного аналізу і наукової доведеності.

Мета нашої статті – описати найбільш поширені в сучасній науковій мові локативні складнопідрядні речення і проаналізувати їх конструктивні особливості.

Задачі:

- проаналізувати локативні складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу;
- розглянути конструктивні особливості присубстантивних локативних складнопідрядних речень;
- описати й виявити особливості структури локативних складнопідрядних речень зі з'ясувальною підрядною частиною.

Найвиразніше, на нашу думку, семантичне значення місцеположення сполучних слів *де, куди, звідки (відкіля)* виявляється в реченнях, описаних В.А. Белошапковою [2, 685], Ф.К. Гужвою [6, 206] та іншими лінгвістами як речення займенниково-співвідносного типу, наприклад:

Інструментом потрібно вміти користуватися там, де це необхідно (Я.М. Николайчук);

Канал типу D передає інформацію управління і сигналізації туди, куди така передача є неможливою за допомогою інших каналів через низьку швидкість (І.А. Жуков).

В.А. Белошапкова [2, 685] відносить такі речення до займенниково-співвідносних за типом ототожнювальним з обставинно-просторовим значенням корелятивних слів. Ці речення утворюються співвідносними словами *там, туди, звідти*, які можуть замінюватися й іншими займенниками, як, наприклад, *тут, скрізь, ніде* й ін., і сполучними словами *де, куди, звідки (відкіля)*, що вільно поєднуються.

Зауважимо, що опонент В.А. Белошапкової – М.М. Холодов приходиться до думки, що належачи до представлених у головній частині складнопідрядного речення прислівникам місця, зокрема і виступаючим як співвідносні слова: *там, туди, вездє* (відповідно в українській

мові – *там, туди, скрізь*), як обставинним детермінантам, у складнопідрядних реченнях розчленованої структури підрядна частина місця належить до головної частини речення в цілому. М.М. Холодов вказує, що це відрізняє такі речення в структурному відношенні від займенниково-співвідносних речень [8, 374].

Речення такого виду так само, як і М.М. Холодов, Г.Ф. Воробйова [3, 143], В.І. Кононенко [7, 401] та ін. відносять до складнопідрядних речень розчленованої структури з підрядною частиною місця.

Ми дотримуємося погляду В.А. Белошапкової і вважаємо, що речення вказаного типу слід відносити до розряду займенниково-співвідносних, але за семантичним значенням – до групи локативних.

Розглянемо конструктивні особливості такого типу речення на наступному прикладі:

Сформоване кодове слово надходить каналами зв'язку туди, відкіля повертається перевіреним шляхом ділення на породжуючий поліном (В.К. Стеклов).

Структура цього речення гнучка: підрядна частина може займати по відношенню до головної частини речення постпозитивне або препозитивне положення: (пор.: *Відкіля повертається перевіреним шляхом ділення на породжуючий поліном, туди сформоване кодове слово надходить каналами зв'язку*).

Граматичних обмежень в цьому реченні немає, присудки можуть бути у формі будь-якого часу: (пор.: *Сформоване кодове слово надходить каналами зв'язку туди, відкіля поверталося перевіреним шляхом ділення на породжуючий поліном*; або: *Сформоване кодове слово надходило каналами зв'язку туди, відкіля повертатиметься перевіреним шляхом ділення на породжуючий поліном*).

У прикладі речення, що розглядається нами, існує семантична співвіднесеність між частинами. У головній частині міститься займенникове слово *туди*, функція якого зводиться не лише до організації підрядного зв'язку, але і до формування описувального позначення місцеположення, а підрядна частина є саме описом вихідного пункту локації, тобто є залежним повідомленням.

З проведеного нами міні-дослідження можна дійти такого висновку, що займенниково-співвідносним локативним реченням з корелятами *там – де, туди – куди, звідти – звідки* притаманні такі особливості конструкцій, як:

- гнучкість структури;
- відсутність граматичних обмежень в обох частинах;
- семантична співвіднесеність головної та підрядної частин.

Присубстантивні складнопідрядні речення також можуть бути оформленими займенниковими

прислівниками місця: *де*, що вказує на місцеположення; *куди*, що вказує на кінцевий пункт переміщення; *звідки* або *відкіля*, що вказують на вихідний пункт переміщення. Ця можливість реалізується там, де означуваний іменник за умови його повторення в наступному реченні повинен був би виконувати функцію детермінуючої обставини місця, наприклад:

Фірни, куди потрібно звертатися для вибору конкретного адаптера, приділяють увагу розробці й удосконаленню мережевих драйверів, оптимізації їхньої роботи (Я.М. Николайчук).

Зв'язок за допомогою прислівників *де, куди, звідки (відкіля)* лексично обмежений, він можливий лише при словах з конкретно-предметним значенням місцеположення: *будинок, місце, бік* тощо, включаючи (оказіональне) і значення особи, що трапляється дуже рідко, наприклад:

Про контроль та керування корпоративними мережами можна дізнатися в А.М. Гуржкія, де міститься повний обсяг інформації щодо застосування апаратно-програмних платформ моніторингу складних і комп'ютерних мереж (І.А. Жуков) (йдеться про підручник автора).

Прислівники *де, куди, звідки (відкіля)* можуть бути замінені словом *який* у формі непрямого відмінка з прикметником: *де – у якому, на якому, у якого...; куди – у який, на який, до якого...; звідки, відкіля – з якого, від якого...*, наприклад:

У вікні на екрані дисплея у полі Extract To визначають диск і папку, де (у якому) буде зберігатися розпакований файл (І.А. Жуков).

Друга група пошукових систем – це каталоги ресурсів Internet, куди (у які) спеціалістами заноситься інформація після її аналізу та класифікації (І.А. Жуков).

Файли, відкіля (з яких) копіюється інформація, стають ураженими макровірусами (Я.М. Николайчук).

Іноді сполучні слова *де, куди, звідки (відкіля)* ускладнюються модально-вольовою часткою *б (би)* зі значенням можливості, тоді в підрядній частині присудок, виражений дієсловом, висходить до форми умовного способу, наприклад:

Трафік одного з портів копіюється у спеціальний порт, де б при використанні повнодуплексного обміну не виникало проблем (Я.М. Николайчук). (Пор.: *Трафік одного з портів копіюється у спеціальний порт, де при використанні повнодуплексного обміну не виникало би проблем*.)

Прислівники *де, куди, звідки (відкіля)*, що виконують функцію сполучних слів у присубстантивних реченнях, завжди містяться на початку підрядної частини і вносять відтінок просторового значення, наприклад:

Стрічка, куди вбудована інтегральна мікросхема МІС, може зберігати 300 і більше Гбайт

нестиснутої інформації та до 1,5 Тбайт стиснутої (В.К. Стеклов).

Зв'язок між головною і підрядною частинами в присубстантивних реченнях, що оформлений словами *де, куди, звідки (відкіля)*, може бути обмежувальним і поширювальним. Функціями обмежувального зв'язку тут, як і в інших випадках, є уточнення значення іменника або обмеження його відповідно до потреб повідомлення, наприклад:

Однією з функцій прокси-серверу є ведення журналу, де зберігаються дата виклику Web-сторінки, ім'я користувача, ім'я сайту виклик тощо (Я.М. Николайчук).

Формальними маркерами обмежувального зв'язку є вказівні слова *той* і *такий* при іменнику. Слово *той* акцентує видільну функцію підрядного речення, наприклад:

У тому вікні, де виводиться перелік відповідних компонентів, необхідно активізувати компонент «Удаленный доступ к сети» (Я.М. Николайчук);

Такий агент працює вже зі збільшеною, укрупненою моделлю (MIB) тієї частини мережі, куди збирається інформація менеджерів верхнього рівня для управління мережею в цілому (І.А. Жуков).

Слово *такий* ускладнює зв'язок елементами якісно-характеризуючого значення, наприклад:

Комп'ютери утворюють таку комп'ютерну мережу, де всім вузлам мережі надано однаковий пріоритет (Я.М. Николайчук);

При створенні великих комп'ютерних мереж застосовують такі системи, куди входять декілька високопродуктивних процесорів (І.А. Жуков).

Поширювальний зв'язок, оформлений сполучними словами *де, куди, звідки (відкіля)*, не є обов'язковим, він має характер вільного приєднання, наприклад:

Зіркоподібна мережа, де міститься центральний вузол комутації, є однією з базових мережевих топологій (В.К. Стеклов).

Після утворення фізичного з'єднання пункту призначення, куди передається відповідне повідомлення, підтверджується наявність необхідного сполучення (В.К. Стеклов).

Точка доступу є портом, звідки об'єкт N-го рівня надає послуги (N + 1)-му рівню (І.А. Жуков).

У порівнянні зі сполучним словом *який*, що домінує в присубстантивних конструкціях, сполучні слова *де, куди, звідки (відкіля)* є економішними засобами зв'язку, вільними від форм роду, числа і відмінка, проте вони одночасно усувають вказівку на бік означуваного предмету, який безпосередньо служить місцем локації.

Таким чином, у присубстантивних реченнях сполучні слова *де, куди, звідки (відкіля)* служать

вданими економічними скріпами і вживаються при іменниках, що мають значення місцеположення, лише в тому випадку, якщо підрядна частина означає предмет, указуючи на нього як на місце явища; якщо ж підрядна частина має суто означальне значення, то використовується слово *який*.

Розглянемо конструктивні особливості складнопідрядного локативного присубстантивного речення зі сполучним словом *звідки* на такому прикладі:

IP-пакет уміщується у фізичний кадр тієї мережі, звідки він передається (І.А. Жуков).

Це речення – приклад негнучкої структури, тому що означуване слово, що є іменником з предметним значенням, яке містить головна частина, повинне розташовуватися тільки в позиції до підрядної частини.

Грамматичних обмежень немає ні для головної, ні для підрядної частин. Присудки можуть бути в будь-якій формі часу: (пор.: *IP-пакет уміщувався у фізичний кадр тієї мережі, звідки він передаватиметься*; або: *IP-пакет уміщуватиметься у фізичний кадр тієї мережі, звідки він передається*).

Для головної частини існує лексичне обмеження, тому що вона повинна містити опорне слово, яке є іменником з предметним значенням. Відсутність такого слова порушить структуру присубстантивного речення: (пор.: *IP-пакет уміщується, звідки він передається*). Для підрядної частини такого обмеження немає, тому що мережу можна описати по-різному.

З наведеного вище опису можна дійти висновку, що складнопідрядні локативні речення присубстантивного типу мають такі особливості структури, як:

- негнучкість;
- відсутність граматичних обмежень як для головної, так і для підрядної частин;
- семантичне обмеження головної частини.

У з'ясувальних складнопідрядних реченнях сполучні слова *де, куди, звідки (відкіля)* є периферійними засобами зв'язку, які відрізняються від основного з'ясувального сполучника *що* більшою конкретністю значення.

Сполучні слова *де, куди, звідки (відкіля)* вносять у значення з'ясувальної підрядної частини просторовий відтінок, указують на місце або напрямок локації.

Підрядні з'ясувальні зі сполучними словами *де, куди, звідки (відкіля)*, вираженими відносними прислівниками, конструюються на основі питальних речень, тому в них зберігається значення питання, яке називають непрямым.

Ці сполучні слова в з'ясувальній підрядній частині є членами речення – обставинами.

Розглянемо структуру з'ясувального локативного складнопідрядного речення зі сполучним словом *де*:

Чотири молодших розряди визначають, де розташований потрібний символ (В.К. Стеклов).

Головна і підрядна частини можуть бути в будь-якій позиції: (пор.: *Де розташований потрібний символ, чотири молодших розряди визначають*). Отже, структура цього речення – гнучка.

Граматичних обмежень немає ні для головної, ні для підрядної частин, присудки можуть бути у формі будь-якого часу: (пор. *Чотири молодших розряди визначали, де розташовуватиметься потрібний символ*; або: *Чотири молодших розряди визначатимуть, де розташовувався потрібний символ*).

Головна частина містить присудок, який є дієсловом зі значенням розумової діяльності й передбачає з'ясування. Уведене слово з іншим значенням порушить співвіднесеність частин складного речення: (пор. *Чотири молодших розряди не працюють, де розташований потрібний символ*). Отже, лексичне наповнення головної частини обмежене. Для підрядної частини таких обмежень немає, тому що визначати можна будь що.

Опишемо структуру з'ясувального локативного складнопідрядного речення зі сполучним словом **куди**:

Перед початком передачі IP-пакета вузол повинен точно визначити, куди слід спрямовувати інформацію (І.А. Жуков).

Підрядна з'ясувальна частина зі сполучним словом **куди** звичайно розміщується після слова, яке вона з'ясовує, але залежно від стилістичного завдання вона може розташовуватися і в препозиції: (пор.: *Куди слід спрямовувати інформацію, вузол повинен точно визначити перед початком передачі IP-пакета*). Отже, речення, яке ми розглядаємо, – приклад гнучкої структури.

Граматичних обмежень немає ні для головної, ні для підрядної частин, присудки в них можуть бути у формі будь-якого часу: (пор.: *Перед початком передачі IP-пакета вузол повинен буде точно визначити, куди слід було спрямовувати інформацію*; або: *Перед початком передачі IP-пакета вузол повинен був точно визначити, куди слід спрямовувати інформацію*).

Для головної частини існує семантичне обмеження, тому що вона повинна включати до свого складу слово зі з'ясувальним значенням. У нашому прикладі речення – це присудок **визначити**, який представлений дієсловом зі значенням розумової діяльності. Уведене слово з іншим значенням порушить співвіднесеність частин складного речення: (пор.: *Добре, куди слід спрямовувати інформацію*). Для підрядної частини такого обмеження немає.

Проведемо аналіз структури з'ясувального локативного складнопідрядного речення зі сполучним словом **відкіля**:

За допомогою тригерів і сигналізації ви легко зможете дізнатися, відкіля надійшли дані (Я. М. Николайчук).

Для цього речення характерна гнучкість структури, підрядна частина може бути як у постпозиції, так і в препозиції щодо головної: (пор.: *Відкіля надійшли дані, ви легко зможете дізнатися за допомогою тригерів і сигналізації*).

І для головного речення, і для підрядного не існує граматичних обмежень, присудки в них можуть бути і в теперішньому, і в минулому, і в майбутньому часі: (пор.: *За допомогою тригерів і сигналізації ви легко змогли дізнатися, відкіля надійдуть дані*; або: *За допомогою тригерів і сигналізації ви легко зможете дізнатися, відкіля надходять дані*).

Головна частина містить присудок **зможете дізнатися** у значенні пізнавальної діяльності, який потребує з'ясування. Якщо ми включимо до складу головного речення слово з іншим значенням, то співвіднесеність частин речення порушиться: (*На вулиці холодно, відкіля надійшли дані*). Для підрядної частини такого обмеження немає, дізнатися можна про все, що завгодно.

Отже, характеристика особливостей структури складнопідрядних з'ясувальних речень зі сполучними словами, які об'єднано семантикою місцеположення, може бути подана таким чином:

- гнучкість;
- відсутність граматичних обмежень для обох частин;
- семантична обмеженість головної частини.

Виходячи з викладеного нами вище, можна дійти висновку, що характерні особливості структури прикладів локативних складнопідрядних речень, які ми розглянули, співпадають за таким параметром, як відсутність граматичних обмежень в обох частинах. А це дозволяє нам стверджувати, що і займенниково-співвідносні, і присубстантивні, і з'ясувальні складнопідрядні речення, які оформлюються за допомогою сполучних засобів **де, куди, звідки (відкіля)**, можна об'єднати в один тип речень. Відмінність їх полягає в гнучкості й семантичній співвіднесеності/обмеженості частин.

Зрозуміло, картина ще не повна і вимагає великих наукових зусиль. Підкреслимо, що це лише проміжні підсумки аналізу складнопідрядних локативних речень; дослідження наші продовжуються.

Література

1. Арделян М. В. Складнопідрядні просторово-ототожнювальні речення в сучасній українській мові: автореф. дис. канд. філол. наук / М. В. Арделян. – Х., 2002. – 32 с.
2. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис: Учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов / В. А. Белошапкова. – М. : Высш. шк., 1977. – 248 с.
3. Воробьева Г. Ф. Современный русский язык. Синтаксис: Учебн. пособие / Г. Ф. Воробьева, М. С. Панюшева, И. В. Толстой. – М. : Русский язык, 1975. – 192 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. Гладров В. Функциональный анализ сложноподчинённых предложений // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста: Сб. статей, посвящённый юбилею Г. А. Золотовой / В. Гладров. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – С. 254-267.
6. Гужва Ф. К. Трудные вопросы синтаксиса и пунктуации: Справочник для учителя / Ф. К. Гужва. – К. : Рад. шк., 1981. – 255 с.
7. Кононенко В. И. Русский язык / В. И. Кононенко, М. А. Брицын, Д. И. Ганич. – К. : Вищ. шк., 1978. – 431 с.
8. Холодов Н. Н. Сложное предложение // Современный русский литературный язык / П. А. Лекант, Н. Г. Гольцова, В. П. Жуков и др. / Под ред. П. А. Леканта. – 2-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 1988. – С. 345-394.
9. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення: ядро – периферія / Р. О. Христіанінова // X Міжнародна конференція по функціональній лінгвістиці «Функціонування російського і українського мов в епоху глобалізації»: Збірник наукових доповідей. – Симферополь: Доля, 2003. – С. 348-349.
10. Формановская Н. И. Стилистика сложного предложения / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 1978. – 239 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

11. Жуков І. А. Експлуатація комп'ютерних систем та мереж / І. А. Жуков, В. І. Дровозовов, Б. Г. Махновський. – К. : НАУ, 2007. – 361 с.
12. Николайчук Я. М. Проектування спеціалізованих комп'ютерних систем: [навч. посібн.] / Я. М. Николайчук, Н. Я. Возна, І. Р. Пітух. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2010. – 394 с.
13. Стеклов В. К. Проектування телекомунікаційних мереж: підручн. для студ. внз за напрямом «Телекомунікації» / В. К. Стеклов, Л. Н. Беркман. – К. : Техніка, 2002. – 792 с.